

• FÜGGELÉK •

•

•

•

•

I. [VASSÉ VÁLT A SZÍVEM]

[Külön, borítós, sima A/4-es füzetben, a borító belső felén tört mondatlal indul. Fia, az M42 gépészeti osztályba járó Erős Sándor ugyanazon iskolaévre datált füzete, mint az előbbi. A füzet lapjai nincsenek végig betöltve.]

[Az élet iskolája]

[...] a sárkánnyal fel a tizenégy fejéig. Kicsi lányom nagyon beteg lett, le is írtam valamelyik oldalon. Addig-addig, hogy kigyógyult, de sovány és kicsi volt. A soványságtól kis ráncos orcácskája lett, de úgy is a föld kerekén ő volt a legszebb. Anyósom nem az én szememmel nézte. Hetente adta a tanácsokat – csak kalácsot azt nem. Éheztem eleget. Szegény kicsi Pistukám, alig volt huszonkét hónapos, tudta, hogy ő nagy, és őt nem vehetem fel az ölembe. Két kilométer hosszú falunkon végig rakta lábacskaát, tudta, hogy nem tudom fölvenni, nem es mondta, hogy „hoppá[1]jam fel”; és haza a másik két kilométer. Nekem minden vasárnap le kellett menni, különben felhúzták az orrukat, de senkinek az esze nem érte fel, hogy bár egy sarkot elhozzák.

Addig-addig ette anyósom a lelkem, ki kell főzni a leánykát, hogy kezdjen nőni. Nem látom, hogy aggos? Én láttam a soványságtól ráncos kicsi arcát, de nekem szép volt. De muszáj volt engednem, hogy hajtsák végre rajta a babonájukat. Ki kell főzni! Semmiképpen nem engedem megfőzzék – meghaljon? Ez babona! Végre beléegyeztem, avval a föltétellel, hogy én bent leszek, és ha nem fenyegeti az életét a babonájuk. Anyósom fizetett mindent, jobban mondvá adott túró, vagyis a vaját leszedte a vert tejről, és azt adta fizetés helyett.

Leverték a kertről egy szál deszkát, mert három egyforma nevű nő kellett kerülje a házat, bent az asszony meggyújtotta a tüzet, egy lábasba vizet tett, az mikor jól gőzölgött, kicsi lányom a pólyából kivette, én megfogom, nehogy baja legyen. Azt mondja, hagyjam, mert csak a gőz felé teszi, nem lesz semmi baja. Fölé tartsa a gőznek,

a meleg vizet, fakanállal keverte a vizet, és magában beszélt. De én egy szót se értek, azt mondott, amit akart.

A három Kati kilencszer kellett megkerülje a házat, külön-külön mindegyik beszólt az ablakon: „Asszony, mit főz?” „Aggót főzök, aggót főzök, ifjat várok belőle, akkor vihetem haza.” De ezt háromszor ismételte. Hát ez nem fog használni, de nem is árt. Háromszor kellett csinálni, hogy három fazék tejet kapjon. Annyi hibát kaptam, meg is mondtam, jobb lenne, ha nekem adná, de betelt a kedve. Az én Teruskám csak sovány maradt és aggos – ahogy ők mondták.

Mert még jobban kellett spórolni. Február 12-ére ott kell legyen katonáéknál a civil ruha. És miből? De ott volt, amilyen, olyan, biztos egy koldusnak se küldtek alpáríbb ruhát, mint én. Akkora volt a kabát, ketten is beléfértek volna. Nem lett a királygyilkosságból háború – így hazajött időre, üres konyhára, üres házba, derékig érő hóba' tűzrevaló sincs, hidegre.

Először hazajött a feleségéhez és két gyermekéhez, az egyiket nem is látta. Amiért nem ment haza, hogy az anyját ölelje meg hamarább, megizenték, hogy ajtót se nyitnak! Nem is jöttek le. Mentünk mi estére, mert egész nap vendégjárás volt. Hát úgy fogadtak, mint a fogfájást. Attól kezdve [a] hátam mögött ettek, rágtak, felbujtatták, átok lett az életünk. Sokszor annyira felbujtatták, hogy csak el nem váltunk. Veszekedtünk. Ha együtt mentünk semmi baj, mihelyt egyedül ment,

[A füzet első négy lapját itt (zsilettel?) kivágták. Két, vonalzóval kivonalazott, egymásba néző oldalon – a kötésnél nyomokban azonosíthatóan – a kézirat hiányzó szövege volt.]

[...]

Nem lehetett bírni, annyira tudott az anyja hatni rá. Mit tehettem? Veszekedtünk, sírtam, elátkoztam még a születésem, életem [is]. Nem ért az életünk egy hajítófát, de enni kellett, az asztalra rakni az ételt. Az én gondom volt, de a pénzkeresés is. Varrtam a belgrádi kézimunkagyárnak este éjfélig, reggel négykor már varrtam, de nem

győztem, hogy mindenre jusson. Öten eszünk, ötnek ruha, ötnek lábbeli – anyóka velünk volt –, de adót is kellett fizetni, adósság még a házépítéstől, alig fizettük, csak a kamatot. A testvérem kezdett követelőzni: mi lakjuk a házat. Adóra adósság, házkifizetésre, enni, ruházkodni... Jó ég, mi lesz velem? Nyáron szedret szedtem, házról házra jártam, hogy pénzzé tegyem. Ők meg csak tovább ellenem. Semmi se volt jó – de a nevünk se volt rendbe’. Anyósom első ura írta alá öt liter borért a házassági szerződésünket. Nem viseli apósom nevét, ha meghal, csak a törvényes gyermekek kapnak a vagyonból. Így kellett törvényesíteni, a Varga nevet felcserélni Erősre.

Vettünk egy lovat, végre bár a határba nem menyünk gyalog. Három hónap múlva megdöglött. Még nekünk kellett fizetni, hogy a sinter elvigye. Gyűjtsük újra a pénzt, vettünk egy hasas tehenet. Este jött az ellés, elvitték döglőve a kisbornyút. Reggel el kellett vágni a tehenet. Ej, veszünk, ha lesz pénz, egy kocát, a malacokból jobban használunk.

Délután lett tizenkét szép malacka, de a koca megdöglött, a malackák utánadöglöttek. Hát minden visszajára! De enni kell, a pénzt gyűjteni, a házat kifizetni.

Hat esztendeje férjhez mentem, nem hagyom magam, bármi lesz, egyszer csak jobb lesz. Addig gyűjtöttük a pénzt: törvényesen Erős nevet megvettük; a testvéremnek fele házat kifizettük; a szerződést, öregapó nevét törültettük. Minden úgy volt, mint 1880-ba’, mikor kijöttek Bukovinából. Minden öregapó nevén állt. Még az örökváltást is ki kellett fizessük a nevéről anyókének a nevére, szerződést, pénziát vagyis százalékot, akkor a mi nevünkre adásvételi szerződést, akkor újra százalékot, ügyvédek. Amit összespóroltunk, az mind elment. Enni – csak éppen hogy fenntartottuk magunkat. Többet éhen mind jóllakva, de most már ház van a fejünk felett. 1939 – végre házunk van, de üres. Apósom májrákban szenved. Az orvosok kiadták, nincs mentség. Kihozatták a királyi közjegyzőt, elíratta azt [a] kis vagyont, [a] mireánk eső részt kell fizetni; szerződés, ügyvéd, százalék. Minden pénzt, ami békélt, vasár alá, hogy legyen. Elég volt az adósságból.

Mire mindent kifizettünk, neki a télnek egy krajcár nélkül. Hát sohse volt úgy, hogy valahogy ne lett volna. Mondom, még jobban spórolok. ¼ kiló hús mellé leültünk, három felnőtt és két gyermek. Éhesebben keltem fel az asztal mellől, mint mikor leültem.

Év közepén sír a testvérem, hogy ki van semmizve a házból. Nyolcvan méter buza árát fizettük, annyi értékű marad nekünk, és elvállaltuk anyám eltartását és temetését, de ő nem nyugszik belé. Az kicsi. Na, ha kicsi, mennyit akar még kapni? Még kétezer dinárt. Az megint húsz méter buza ára. Jól van, valahogy kinyögjük. Újra kezdtük előlről, dolgozni, spórolni. Esszeszedtük végre a kétezerrest is. Anyóka meg vitte a hírt: együtt van a kétezer dinár. Megvolt az öröm mind a két részről. Én örültem, hogy jó testvérek maradunk, ő meg, hogy lesz újra költőpénze. Felöltöztem vasárnapi ruhába, viszem a pénzt. Mikor odaérek: „Te hova keccen[tél] úgy ki?” „Én a községházához, ki akarom fizetni azt a követelését, amit utólag követel.” „Azt mán nem vigyük a bíró elé! Ideadod, és kész.” „Azt mán nem – érvelek én. – Én egyszer közös egyezséggel fele házat kifizettem, s most újra fizessek? Ha elfogy ez is, megint követelőzni fog. Hát csak éheztek, spóroljak, hogy kend, nini, legyen, mit elköltsön? Hát ezt nem teszem.”

Erre nem voltak elkészülve, és semmi áron nem kacagtassák magukat a községháznál. Akkor jó, én meg nem adok egy fillért se! Kétezerért veszünk két szép fejős tehenet, s bár egy telet érjünk bőségbe, jóllakva. Lepiszkoltak jól, én meg sírva hazamentem erős szándékkal, hogy én fehéren feketét lássak, törvényes úton, és hogy ne kelljen minden füttyre új fizetés, mert ő nincs megelégedve, mihelyt elfogy a pénz. Leforrázva, vérig sértve hazajöttem. „Ne sírj – mondja az uram –, egyszer nekünk is felvirrad.” „De békességes úton szerettem volna. Hát nekem ő az egyetlen testvérem, most haragban legyünk?” „Akkor add oda!” „Azt mán nem! Ha elfogy, újra kér. De ha most aláír, hogy se élteben, se halála után nem fog követelőzni, akkor odaadom.”

Alig 28 éves voltam, de nagyon kijártam az élet iskoláját. Számoltam, gondolkoztam, éheztem – hogy a többinek több jusson? Egyszer csak nyílik az ajtó, jó a testvérem édesanyánkkal, hogy

•

meggondolták a dolgot, hát fizessem, ahol akarom – ő úgysem kér többet, bele van nyugodva. Ő ennyit kért, és kész – de azért egyre mondta, hogy szegyen a községhez menni, mindenki tudni fogja. Hát hadd tudják, nem loptam a pénzt! Elmentünk. Ott a jegyző úr falunk szülöttje volt, de a testvérem szomszédja. A testvérem előadja az esetet. „Balázs bácsi, képzelje, ez a fafejű eszibe vette, hogy törvényes úton ad nekem még kétezer dinárt utólag mint ház ára.” „Hát Annácska, ennek semmi akadálya. Adja a pénzt, te meg vedd el.” „Ez a baj, hogy nem adja, csak levelet törvényest akar.” A jegyző is próbál a lelkemre beszélni. „Nézd csak, leánkám, neked adásvételi szerződésed van a házról, tőled az Isten se veszi el, s ha akarsz még jószántadból adni a testvérednek, jó, s ha nem, hát úgy is jó. És azt [a] bélyeget nem kell fizetsd, evvel még plusz kétszáz dinár, avval egy darabig megtelepítéd a gyermekeidet, nem kell éhez!” „Oh, jegyző úr, amíg én a nyolcezer dinárt összegyűjtöttem minden utána járó költséggel, most megint kétezer dinárt, nem kérdezte senki, hogy miből, vagy éheztek-e, pedig volt minden. Most ezt [a] kétszázast utánaéhezzük, de többet nem tud követelni. Felmutatom a papírostrom, és csend. Maga csak csinálja meg azt az iratot!”

Megcsinálta a jegyző, de láttam rajta, hogy sajnál, hogy kétszázast még kiadok, pedig az neki is jó volt, fizettségpótlék. De ő nem ismerte a testvérem, de én ismertem. Ezért nem is sokat foglalkozom vele, mert csak azt nézte, hol keserítse az életem. Soha egy jót, egy jó szót, csak akkor, ha adtam valamit. Amíg odaadtam, csak addig voltam jó, én elnéztem mindent, utóvégre ő volt a nagyobb, más testvérem meg nem volt, hát legyen valakim, ha százszor olyan is.

Nagy boldogan mentünk haza, s már-már hittem is, hogy tényleg kár volt a kétszázast odaadni a bélyegre. De alig hat hónap elteltével jött a régi nóta. Tudott sírni és panaszkodni, mindenkinek tudtára adni, hogy ő ki van semmizve. Összevesztünk, kibékültünk, de mégis ki van most is semmizve. Én nagy ügyvéd lettem, aki őt becsaptam. Ha tehette, nem látott meg, a gyermekeim nem szerette, soha egy örömet, egy pártfogót benne nem kaptak. Hagyom, akármilyen, az én testvérem, egy anyánk, egy tejet szoptunk, együtt nőttünk, és van testvérem. Amíg a koporsóm lezárják vagy az övét, addig úgyis csak

•

azt hajtogatja, hogy ki van semmizve, mint akinek nincs rendjén a szénája. Jól mondják, ha baj van, gyűl még, hogy legyen több.

[Üveggyári baleset]

Az üveggyárba protekción keresztül édesanyám bekönyörögte mind a két vejét. Kezdett volna jobban menni a sorsunk. 1939. év vége felé este nyolckor jó az uram bekötött fejjel. Csak tízre kellett volna jöjjön, nyolckor itthon van. „Mi baj?” Nem tudtam elképzelni. „Semmi, semmi az egész, elvágtam a szemennél egy kicsit, a kórházban beköttek, és hazajöttem. Semmiség az egész, holnap kell menni kötésre, és kész.” Megnyugodtam, másnap, vasárnap, öltözik, megy kötésre. „Én is elmegyek veled.” „Csak nem kacagtatsz, hogy jössz velem a fejem bekötni?” „Maradj csak, főzzed az ebédet!” Főztem, dél még nincs, egy óra, nem jó, két óra, három, négy, öt – hol keressem? Beült volna inni? Kiültem a kapuba, hátha hamarabb jó. Nincs. Egyszer jó az unokaöccse: „Hol van bácsi?” „Jaj, én nem tudom, eridj csak a kórházba, kérdezd, hány órakor köttek be a fejit? Nem tudom elképzelni, hol lehet.”

Bement a kórházba, a portás mondja, hogy bent maradt a kórházban. Nem a fejit, hanem a szemét vágta el az üveg fél centiméter mélyre, és nem szabad hazajöjjön. Mind a két szeme be van kötve, és nem szabad látogatót fogadjon, mert nem szabad semmit egyék, igyon, míg a vér ki nem pucolódik a szeméből. Ez aztán az élet! Bementem a kórházba, beszélek az orvossal – semmit se inni, se enni ne vigyek. Ezt hogy lehet? Mindennap két órától négyig bent lehetett lenni. Bár ne lehetett volna! Nagyon éhes volt: egészséges gyomor – de nem szabad. „Hát én nem sajnálom? Akarom, hogy éhen haljon?” Ha késtem pár percet: hát ő vak ember – sírt, veszekedett, káromkodott. Istenem mitévő legyenek? Bemegyek a doktorhoz. „Doktor úr, mit csináljak, nem tudom kitűrni, nagyon kér, hozzak akármit.” Ő is rám mordult: „Akarja-e, hogy szeme legyen az urának?” „Akarom.” „Nahát, ne féljen, nem döglük meg éhen, annyit kap, hogy életben maradjon.” Egész héten így kínlódtam, de nem vettem semmit. Vasárnap az anyja is bejött, mikor nem láttam, egy

•

fél liter pálinkát odalopott – megcsinálta a szemét! Mindegy, az anyja jó volt, mert vitt, én meg nem...

Tizenegy napig volt, mind a két szeme bekötve, nem volt szabad lábra álljon, az orvosi rendelőig is hordszéken vitték. Hát megmaradt a szeme, de a látását soha vissza nem kapta. Megcsinálta az anyja, meg a pálinkája. Én meg sírtam, mert ette meg az életem, hogy ő most vak, és hogy nem kell. Kilenc hónapra kijött a kórházból, itthon mindent ett és ivott, mert ő vak. Olyan beteg lett, hogy tényleg megijedtem. A kórházban a sok injekció, itthon a pálinka – hát, ha nem volt bajom, lett. Otthagyta a gyárat, megél a gyár nélkül, kereset sehol semmi.

Hitler hadat üzent nulla óra öt perckor, kitört a második világháború. Reggel hétkor jött az első bombázóhullám – bár ha tudtuk volna! A gyermekek anyókéval a városi templomba' bementek, kezdődik hétkor a virágvasárnapi passió, egy kicsit késve mentek, szerencsére: a város végére értek, a szirénák fújtak, a repülők zúgtak, a bombák hulltak. Végre hazafuttak, na most jól van minden, együtt halunk meg. Ennivalót készítettem, ha omlik a ház, és kint találunk lenni, legyen bár ennivaló. A ruhát, egy gyermekkocsiba beléraktam a legszükségesebbet, az kint volt éjjel-nappal.

Jött a másik hullám fél óra múlva. A szirénák az ember agyába', vérébe'. Kilenckor a harmadik, tizenegykor a negyedik, háromnegyed tizenkettőkor megint, egy órakor az utolsó raj repült felettünk. Mindegyik a főváros felé, és ott szórta a halált. A bomba nem választotta ki, ki a gyermek, ki az ártatlan. Fél nyolckor már a király gárdistái mind Pancsován és Vojlovicán, a kertek alján, fák alatt, udvarokban voltak meghúzódva. Sehol egy parancsnok. A király, Péter király elrepült. Szegény katonái és a lovak szétszéledtek, ki merre látott. Nem tudták, mit csináljanak, hogy holnap nem-e puskacső elő állítsák.

Nálunk is jött három szegény fiú, nagyon szép, válogatott szép fiúk, ott töltötték a délelőttöt, amíg a bombázásnak vége lett. Szegény daliás fiatal katonákból, ki tudja, mi lett? Hétfőn újra bombáztak egész nap, este látszott pirosan, ahogy kieresztették a bombákat. Nem voltunk álmosak, néztük, ahogy hulltak, de a sziré-

na az jajgatott: mentse, ki hogy tudja, az életét! Olyan bombákat is dobtak, hogy egész világosság lett tőle, mintha égett volna a világ. A katonaság a lőfegyvert, a golyót... A falu végétől kezdődtek a kocsik a falu közepéig. Egy bomba elég lett volna a falunak.

Így ment egész héten. Egyik borzalom a másik után. Senki se volt éhes, sehol nem füstölt a kémény. A városi nép éhezett – s mikor láttuk, hogy Pancsovát nem bombázzák, vittünk a piacra holmi élelmiszert. Mán csütörtökön, nagypénteken, ha fújta a sziréna, kiürült a piac, a népek csoportosan álltak a sarkokon, nem volt senki az irodákban. Nagyszombaton, 9 óra 30 perc, állunk a piacon. Egyszer csak jön egy német tank, kettő, három, tíz, minden oldalról, tíz perc alatt annyi jött. Mind szépen öltözött, és csak úgy dirigálták azt [a] nagy dög lánctalpasokat. Senkit se kérdeztek semmire, ahol láttak nagy kapualjat, kinyitották, és csak dirigálták befelé, ahány befért. Nem lőttek senkire, csak egyszerűen bévették a várost. Amerre nézett az ember, mindenütt katona és tank. A király elrepült, a katonaság szétfutott, egy lövést se hallottam, se nagyszombaton, se húsvétkor, és a bombázók se jöttek. Az üzleteket a katonaság ellepte, minden katona csokoládét ett.

Megkezdődött a nők harca. A piacra kijött katonáknak a nők olyan szépen beszéltek, hogy azt nem lehetett nem érteni meg, és ki-ki a maga nyelvén adta a szépet. Nagyszombat éjjelén sok katona ottmaradt a női karokban holtan. Akkor aztán jöttek az akasztások, a lövések. Be borzasztó volt! Háború volt, senki nem tudta, mi lesz holnap. Második világháború. Eltűnt a sok csokoládé, el a kenyér, zsír, hús, ruhanemű, minden. Semmit nem lehetett venni. A partizánok köttetést kerestek a néppel, kinek volt dugott gabonája, jó pénzért eladta, akit megfogtak, annak nem kukorékolt többet a kakas, de mind többen adták a gabonát. 75 kiló búzát szabad volt fejenként megőrolni egész évre. A pékek kukoricalisztet keverték a kenyérbe. Sort álltunk mindenért.

•

[Megtört a bánat]

Aki selyemhernyót tartott, az kapott bónt ruhavásárlásra, akinek gyermeke született, az egy újszülött részére kapott három métert, de a községháznál kellett a keresztlevél, úgy kinézték, hogy igaz-e.

Hát nekem is született 1942. november 21-én egy kicsi fiam, akit Rudolf névre kereszteltünk. Rudika, ez nekem nagyon szép név volt, és úgy becéztük. 1943. szeptember [december!] elsején kaptam csak meg a három métert, hát addig vihettem volna meztelen a kicsikét, de nem is érte meg még azt sem, hogy megvegyem. Elmentem a községházba, hogy írja ki mán azt [a] három métert. „Hogy hívják a gyermeket?” „Erős Rudolf.” Galer volt a jegyző: „Jó német nevet adott a fiának.” „Én nem adtam német nevet, én azt a nevet kereszteltem, amit én szerettem. Hát Rudolf nem német, nem – mondtam határozottan –, én a volt magyar trónörökösnek a nevét adtam.” És ő gúnyosan mondja: „Szóval magyar?” „Igen – mondom –, én az én fiamnak jogom van olyan nevet adni, amit én szeretek, ezt beláthatja a jegyző úr is.” „Na, igen” – és megcsinálta az iratot. Közben a kicsike letette a vállamra a fejcskáját, megijedtem, ez nem volt szokása, igen élénk, kicsi, Hófehérke volt. Sokszor úgy is mondtam: „csillagos Hófehérkém”.

Kész lett a cédula. De az orvos a községházával szembe volt – én egyenesen oda vittem a gyermeket. Mondom: „Doktor, elhoztam a gyermeket, mintha olyan bánatos lenne.” Ránéz az orvos – ő meglátta azt, amit én nem láttam. „Hát mért hozta, mikor ez a gyermek kész halott?” „Hogy tud ilyent mondani, hát eszik, játszik, se nem sír, én nem vettem semmit észre...” „Én mégis azt mondom, nem is adok orvosságot.” „De tessék adni, én nem akarom, hogy meghaljon!” Adott orvosságot. Akkor nagy urak voltak a patikában, hat óra után nem adtak orvosságot, aznap nem lehetett kivenni.

Estére olyan beteg lett, hogy egész éjjel hordoztuk. Virradkor egy kicsit megcsendesült, beszaladtam a városba – de az tényleg szaladás volt: három óra múlva lesz kész. Hát én ezt nem tudom megvárni, így is kell egy óra hossza, míg hazaérek. Megkértem egy idegen, nem is rokon magyar asszonyt, hogy hozza haza, én meg szaladok

haza, mert nagyon beteg a gyermek. Délután két órakor hozta az asszony az orvosságot, beadtam neki, öt perc múlva a szájacskája megkékült. Szeptember [december!] 2-a este nyolc óra, az én kicsi fiam halott. Meg kellett nézmem, és nem tudtam rajta segíteni. Feküdt a kis bölcsőben, nézett csendben egy sarokba – míg egyszer nem nézett. Egek ura!

Csak egy anya érzi, micsoda fájdalom. Tegnap délben még játszódtunk ketten, most mindennek vége. Szemem égett, a lelkem sajgott. Akármilyen keservesen nőttem fel, sírtam, de ez a bánat volt a legnagyobb bánatom. Negyedikén eltemettük, volt és nincs. Még a háborút se éreztem, a fájdalommban minden eltörpült, semmi sem érdekelt. Egy nap beteg lett Pistukám. Órület fogott, mi lesz velem, ha ez is meghal?! De amilyen gyorsan jött, olyan gyorsan elmúlt. Másnap Teruskám lett beteg... Még mit rejteget a sors a számomra? Összeroppantam, még az agyam is, éreztem, végem van. De Teruskám is olyan hamar meggyógyult.

Közben észrevettem, hogy újra anya leszek. De csak háború van. Van vagy nincs, a gyermek maradt, akármi legyen. 1944. július 4-én újra fiam született, egy fekete cigán. Rudika amilyen fehér volt, ez olyan barna. Nem baj, csak fő az egészség! Alig volt hathetes, az oroszok bejöttek. Dúlt a háború, ásták a lövészárkokat, az udvar csupa kacskaringós futóárok volt, házunkban az oroszok, a tizedik házban a németek. A mi házunkban volt rádió, így értesültünk mindenről. Az egész utca ott szorongott, hogy mi lesz, de egyszer elszakadt a villanykapcsolás, süketek lettünk. Az utcán nem lehetett járni, ha valaki kilépett, azt olyan pontosan elérte a golyó. Na, édes fiam, éppen jókor születted! Csupa rettegés, hetekig nem lehetett kijárni, jaj, jaj, jaj! Elég ebből ennyi... Hat hétig nem hallottunk az uram hűgáról semmit, él-e, hal-e, pedig csak két kilométerre lakott tőlünk. Akkor mit lehet a háború borzalmairól írni? Semmit. Aki nem ért [háborút], annak maradjanak jók az idegei.

Végre vége lett a háborúnak. Hitler öngyilkos lett. A határokat kiigazították és felnyitották a nagyközönség előtt, akinek pénz volt, utazhatott külföldre. Megindult a munka, örölhetett búzáat, ki mennyit tudott, vagy [mennyi] volt. Dolgoztunk, vettünk egy darab

•

földet. A háború hozott egy lovat, mert, ahogy mondom, mikor a király gárdistái szétfutottak, szegény lovakat [a] városi Népkertbe' megköttek. Minden fánál egy-egy ló, két-három napig se étel, se ital. Valaki a faluból arra tévedt, lássa azt [a] sok éhes lovat, egyet elkötött, jó lesz. Ha elveszik, elveszik, addig dolgozik vele. Szomszédnak elmondta, az is hozott. A fél falu lovat hozott. Mire mi megtudtuk, a javát elvitték, de egy kicsi, alacsony lovacskát az uram is hozott. Most jó, van lovunk, de nincs, ahova kötné, se istálló, se lószerszám. Hát odaadjuk anyósoméknak, ott van istálló, szerszám – dolgozzon vele az öccse. Nekünk csak annyi földünk, amennyit apósom halála után kaptunk: egy és fél lánca. Abból úgyszemint tudjuk tartani, ha nekünk kell, elhozzuk.

Meg is egyeztek, de olyan kutyaszívű volt az öccse, addig ütötte a lovacskákat, hogy az leesett, a fejit se emelte fel. Egyszer jó a szomszéd, azt mondja: „Sógor, hozza haza a lovat Józsitól, mert a tegnapi addig ütötte, míg a ló elesett, két dűlő földdel arrább voltam, odahallott az ordítása, mikor elesett a ló. Odaindultam. Mikor egy háromszáz lépést mentem, felvette a ló a fejit! „Hozza haza, üsse kend agyon!” El is mentünk, hazahoztuk a lovacskát, apósomnak volt egy rossz kulija [kétkerekű kordé], úgy dolgoztunk. Nekünk jó volt.

Egyszer csak jó a tudósítás, a németek sorozzák a lovakat, ami nem kell, azt meg lehet venni. Ekkor már Pistukám kilencesztendő. De a lovacskát úgy siratta ő is, de mi is. Elveszik a lovacskát. „István elment dolgozni, te vidd el a lovacskát, s [ha] lehet, vedd meg!” Hát én utója felé mentem, féltem a sok ló közt. Hát utójafelé minden ló bevált. Pistukával ott didergünk kétségbeesve, ő könyörög: „Édes anyóka, vegye meg!” „Megveszem, édes fiam, tudod jól, ha csak adják.” Egyszer ránk kerül a sor, de Pistuka félig sírva simogassa: „Édes lovacskám, arany kicsi lovacskám...” A német tiszt – vagy magyar volt, vagy tudott magyarul – azt mondja: „Szeretnék a kis lovat megtartani?” „Igen, nagyon szeretnék.” „Fizessen érte négyszáz dinárt.” Hát az a pénz már akkorra semmire sem volt, öt-hat kiló cukor ára. Mikor Pistuka meghallotta, hogy a mienk lesz a ló, mint egy kis csikós, felpattant a ló hátára, úgy repült, mint a madár. A gyermek

•

inge lobogott, a tiszta addig nézte, míg beért a faluba. Majd akkor mondta németül az árát, hogy én mennyit kell fizessek.

Mikor hazajöttem, mindegyikünk megcsókolta a lovat. Ekkora öröm nem volt a házukba', de csak pár esztendeig tartott. Mikor a németek megkezdték a visszavonulást, akkor kidobolták, hogy akik a Népkertből hoztak lovat, vigyék sorozatra, ők megveszik a lovakat, és mindenki köteles elvinni. Nem mertük ne vinni el. Mikor szegénke sorbajött, 17 ezer dinárt adtak érte. István elvette a pénzt, ők meg a lovat vették volna el, ha tudták volna. De a mi drága kicsi lovunk egy katonát se eresztett magához. Amilyen kicsike volt, akkora erőt kapott, az rúgott, harapott, két lábra állt, semmiképpen nem eresztett magához egyet se. A végén nem volt mit tegyenek, megkérték Istvánt, hogy nyugtassa meg. Egy pokrócot a fejire tett, így vitték el örökre. Sohse láttuk többet. Mikor hazajött, mesélte, mind sírtunk, sajnáltuk. De a 17 ezerhez 7 ezret tettünk, s vettünk egy szép, gyönyörű, jó járású, gyors lovat. Így lett lovunk. Többet ló nélkül nem maradtunk.

Így lassan gyűlt a gazdaság. Tehént vettünk, szerencse lett, kisbornyút neveltünk, kocánk lett, birkát vettünk, annak fiai lettek, levágtuk, a gyapjút megmostam, kifésültettem, fonókereket vettem, fontam, köttem télire – kész volt a meleg ruha legkisebbtől legnagyobbig. Három szép gyermekem, mindenhova elértünk. Anyósom is meghalt, az én uram egészen kicserélődött, nem volt, aki ellenem uszítsa. Ritkán ment a rokonságába, lassan béléta, hogy más komendérozta a mi kocsink rúdját. Vettem gyümölcsfákat, gyümölcsöt mindenfaját, ami nálunk megterem – szőlőnk, borunk, kenyérünk. Igaz, azt mind előre megéheztük, mert egész héten nem jutott húsrá. Gyűjtöttük a pénzt a földre, mert nekünk földosztáskor nem jutott, mert gazdagok voltunk, volt három lánc földünk. A házat rendbe tartottuk, szép ruhákat vettünk, két tehén tejét vittem a városba. Ahol munka volt, elmentünk. Egyszóval dolgoztunk. Gyűjtöttem a pénzt. Az új földesurak, akik nem a tíz körmükkel keresték meg a földet, hamar megunták az adót fizetni, kapálni. Mi megvettük, addig, amíg nyolc lánc vagy hold összegyűlt, aztán megálltunk. Most vegyen más.

•

1950-ben született egy kicsi lányom, Matildka. 1951-ben eljött az édesapám, hogy beteg, és elmegy Susarára egy asszonyhoz, feleségül veszi, de soha nem szerette. De most kénytelen, magáról gondoskodni nem tud. Mondom, nem megy innét sehova, amíg beteg. Ha meggyógyul, az más, akkor elmehet, ha akar, ahova akar. De mindennap betegbb lett. Szeptemberben eljött, 1952. március 4-én temettük. Hát a temetés meghúzott, mert még küzdöttünk akkor.

1953-ban, szeptember 22-én született Robika fiam. Keresztelés, temetés – mind pénzbe, izzadságba került. Kezdtem a fővárosba' piacozni, jött a pénz, ment, de meg kellett érte dolgozni. Pista fiam felnőtt, nagy legény lett, iskoláztattam: öt elemi, négy gimnázium, három inasiskola – nyomdásznak tanult. Elment katonának tizen-nyolc hónapra. Anyóka itt van, a háta mögött nem sok csomagot kapott, mert öregapját abban az évben temettük. De egészségesen hazajött. Akkor megint spórolni kellett, mert Pistának lakodalmat kell csinálni és házat. Lett lakodalom, lett ház, egy szép kisfia, Attila, egy kisleánya, Gabriella. Majd hét esztendő után elváltak. A házát a gyermekeire íratta, ő meg külföldre ment dolgozni.

Teruskám is felnőtt, férjhez ment, ő is dolgozott a nyomdában, ő is öt elemi, négy gimnáziumot járt, 1 ½ évig varrodába járt, akkor kitanulta a gépírást, utána a nyomdába' gépbe berakodó lány lett. Férjhez ment, lett egy kisleánya, Melinda. Hároméves korában árván maradt. Az anyja ólommérget kapott a csontba, és az nem volt elég: rák a máján, veséjén... Nemcsak hároméves kislánya maradt árván, én es árva lettem. Az ő árvája. Soha többet nem tudtam úgy dolgozni. Azt hittem, a Rudika halála sírba visz, de ez a gyermekem harminchat esztendőös korában, mikor én szorultam volna az ő segítségére...

Ráncos lettem, megtört a bánat, ez már sok egy anyának. Ezt csak én tudtam elviselni, aki a sok nyomorban megedződtem. Vassé vált a szívem, nem tud megszakadni, csak zakatol, mintha a hátamon akarna kijönni. A hajam fehér lett, mint a hó, fogaim kihulltak – ez mind egymás után. Teruskám halála után magam nem sajnálom, csak abba nem tudok belényugodni, hogy ő nincs. Kicsi unokámat elvitte az apja Németbe, és elfelejtett magyarul. Az anyja sírját csak az én könnyem öntözi, ő elfelejtette, mert senki sem beszél róla.

II. [SZERELMEM TRAGÉDIÁJA]

[Külön A/5-ös vonalas füzetben, mely nem telt meg.]

1967. VII. hó 12.

Erős Istvánné sz. Kovács Teréz leírom életem szerelmét, mely kísért és kísér útjaimon, vagyis egy életem keresztül a gondolat, mely nagyon sok éjszakán elkergette az álmat szemeimből. Újra és újra átéltem, mikor a csönd és a magány vett körül. A régi múlt fájó emlékei közé sorolom gyermekszerelmemet, sajnó szívvel, könnyes szemmel toll a kezembé, hogy saját hibámból történt végzetem írjam, azt le, amit szóval kimondani nem volt szabad. Először nem mertem szívem titkát kimondani másnak. Édesanyámnak szégyelltem, édesapám meg mást akart. S mikor tragédiává vált, akkor meg minnek mondjam, és kinek, mikor úgy éreztem, hogy úgysem ért meg senki. Ami nekem fáj, azt mások nem érzik. Mindenkit ellenségnek hittem, és kikacagják az én nagy szerelmemet. Oh, hányszor néztem sötét éjjel az egekre, és gondolataim messze jártak mindent elgondolva, hogy hogy is lett volna, ha nem így lett volna. De így lett, és az önvád marcangol, tép, rág, összetör, összeroppanok a súlya alatt, hisz magamnak köszönhetek mindent. Magamnak, az önfejtőnek, a szégyellősnek, a büszkének. S egy életet leéltem utána hazug mosollyal, vidám kacagással, hogy se apa, se anya, se testvér, se férj, se gyermek, senki ne gyanítsa azt, ami miatt soha igazi boldog nem tudtam lenni. Most ötvenöt éves vagyok, és megláttam és elolvastam szerb nyelven a hirdetést; minden szót megértettem, és írni és olvasni tudok és beszélek is szerbül, de mégsem merem, csak kisebbségi nyelven írni, mert nem tudnám úgy kifejezni magamat. Pedig én úgy írok, ahogy érzek, és ha jönnek találják, akkor az átfordítás nem nehéz egy hozzáértőnek. Nem szeretném, ha nevem kiírnák, és azt se, ha férjem, kivel 36 éve élek, tudjon róla. Igaz, hogy ő úgy vett el, hogy azt mondta, nem baj, ha nem is szeretsz, elég, ha én szeretlek. S ekkor elhatároztam, hogy hozzá megyek. Bár egyikünk legyen boldog. És én megbecsültem, hűséges voltam hozzá mindvégig. De igazán csak egyet lehet szeretni. Öt gyermekem van élő és egy halott. Avval a kis halottal sokat eltemettem, mert őt szabadon sirathattam

•

mindenki előtt, nem tiltotta senki a könnyeket, de a másik halottat, azt nem volt szabad siratni. Ha észrevettek néha-néha egy-egy könnyet, vittek a vidám kacagásba, bálakba. Nem érzett senki velem. Árván ténferegtem a nagyvilágba', egyedül, mint mikor elragad a tenger árja egy csónakot, elragadtak és sodortak tovább, nem érezte senki, hogy minél tovább, annál jobban kísért a múlt, az önvád, s akit szerettem, annak a sorsa talán az én kezembe' volt. De én nem hittem: hazugságnak, álnokságnak, becsapásnak véltem az ő igaz szavait. És akkor hogyan vennék tollat a kezembe! Talán így most nem vádolom magam, ítélje el a nagyvilág, hogy helyesen tettem-e vagy nem. És ha az igazságot mind leírom, hát talán valamely díjat is elnyerek. Mert az élő gyermekeimet iskolázom, és minden fűszálhoz kapaszkodom, ahol pénzről van szó. Kérem szépen a bírálóbizottságot, ha jönnek, érdemesnek találják írásomat, úgy a pénzt, cím:

*Erős Teréz
Petőfi 29. Vojlov[ic]a
Pancsova*

Ha nem felel meg, akkor a saját kezembe tessék visszaküldeni a füzetet. Tisztelettel

Erős Teréz

Gyermeklány voltam, fiatal, alig tizennégy éves, szőke, kék szemű, göndör hajú, vidám, élénk, jószívű, de a túlzásig csintalan, merész. Nem féltém mély víztől, nem a magas fára mászástól. Iskolába' is az első tanulók közt, leckéből valamit ne tudni, az nem létezett, amit a tanítónk mondott. A tanító az több volt, mint szent. Szeretett is a tanítónk, s mi, diáklányok tűzbe mentünk érte, ha erre sor került volna. Nem is vettem észre a megaláztatást, mely az évek alatt főlhalmozódott, csak mikor már iskolán kívül voltam. Öt évig jártam délelőtt-délután, és amit édesanyám a zsiبياcon vett, azt vagy kinőttem, vagy elszakadt. A barátnőim hátam mögött célzottak, hogy én milyen szegényes ruhákban járok. Nem baj, gondoltam, ha nagy leszek, én veszek: dolgozni megyek, szolgálok majd – szép

ruháim lesznek nékem is. Egy jó kis szaladgálás felejtetett minden gyermekbánatot. Sőt azt is elfelejtettem, hogy édesanyám különválva élt az édesapámtól, akinek persze törvénytelen felesége volt. Ketten voltunk testvérek. Nénémnek másik apja volt, de én azt nem vettem észre. Nyolc évvel idősebb volt, és egy szép nap férjhez ment.

[A] nagy lakodalmat a falusi kocsmában tartották. Én mint a menyasszonynak a húga, 14 éves szeleburdi, mint ablakbéli virág ültem ablakba, néztem a táncot, és mindenre figyeltem, hogy is zajlik le a lakodalom. Egyszer egy iskolatársam csak odalép, és föl kért táncra. Én azt sem tudtam, mit is mondjak. De csak táncoltunk. Mind a ketten igen tudtunk táncolni. Nem mertem tánc közben szólni sem, gondoltam, nem illik, s ő zavaromat kihasználva megszólalt. Ő a fiú, neki kell szólni. De nem volt köszönet benne. „Tudod, mért kértelek föl táncra?” „Nem” – mondtam reszketve. „Az édesanyád mondta, hogy kérjem föl az ablakba’ aki ül, azt a borzast.”

Elmúlt a reszketés, a féltékenység. Szemeim szikrákat szórt, az arcom kipirult, mikor feleltem. Hát ilyen az első tánc, hát már ez is csalódás? Hát... „Hát az én anyám szavára kértél föl? Akkor nem táncolok többet!” A fölháborodás minden porcikámat összejárta. „Nem táncolok, engedj, mert sírni fogok!” Hát még ilyen is lehet, más szavára táncolni? De erősen tartott, mint afféle tizenhat éves suhanc, akinek percek alatt átformálódik. „Bocsáss meg, nem akartalak sérteni, de igazán úgy volt, és most örülök, hogy így történt, mert most már tudom, hogy te leszel a feleségem. Nagyon-nagyon szép vagy, amit az iskolában nem vettem észre.”

Pedig öt évig jártunk egy tanterembe. Ugyanis öt két évvel később, vagyis nyolcéves korában adták iskolába, és én hatéves voltam, ezért volt két év különbség köztünk. És ő már tudta, hogy kell a lányok nyelvén beszélni. Feleségül kért tizennégy éves koromban, és én nagyot nevettem rajta. „Csak ne neved! Ha nagyok leszünk, te leszel a feleségem. És kérlek, ne neved. Mert százszor szebb vagy, ha haragszol, mikor a szemed villámokat szór. El nem képzeled, milyen szép vagy, ha haragszol.”

Újra színt váltott az arcom szavaira, és szerencsére a zene megállt, és én elrohantam, ki a bálteremből, egyedül, hogy ne zavarjon senki,

•

hogy csillapuljak, mert nagyon sértve éreztem magam. S mikor újra szólt a zene, én sírtam, hogy nem az én szépségemért kértek föl táncra, hanem az anyám szavára. Kisírtam jól magam. Dologra tettek, küldözgettek, s én, akarat nélküli báb, szót fogadtam. S mikor újra a bálterembe léptem, újra fölkért táncra, de akkor már én beszéltem, hogy: „Újra anyám küldött?” S ő mondja, hogy most nem, de az előbb igen. „Most mért kértél föl?” „Mert nagyon szép vagy, mikor a szemed szórja a villámokat...” „Ne kezd új a villámokon, mert nagyon haragszok!” És: „Ez a szép benned...”

Ez volt az első komoly beszélgetés, melyben tudtomra adta, hogy szeret, és hogy szép vagyok. Kis tükörömbé’ meg is néztem, hogy szép vagyok-e, de a tükörkép nem adta vissza azt a szépséget, amit tőle hallottam, és ez nagyon elkeserített. Attól fogva csalódottnak és elkeseredettnak éreztem magam. S mivel nagyon szerettem dalolni, bánatos szerelmi dalokat dalolgattam, mikor egyedül voltam, s ebben nem zavart senki, mert néném férjhez ment, anyám nem törődött velem. Gyermekek voltam, és nem is gondolta[m], hogy eljött életemben a csalódás. Vége a boldog gyermekéveknek. A tükörkép bánatos, síró arcot mutatott, mikor „ketten” voltunk. Ő csak nézett, és a könnyek perogtak a szeméből anélkül, hogy eredetije letörülte volna. De amikor megzavart mégis valaki, vidám arccal néztem a világba. Ne lássa és ne tudja senki, hogy mit érez egy gyermek, ki még magától is titkolta, hogy igazán szeret.

És a későbbi napok is csak bánatot hoztak. Mert még fiatalok voltunk ahhoz, hogy sűrűn találkozzunk, amit én persze szívemből kívántam; de ha néha találkoztunk, elfordítottam a fejem, hogy ne is sejtse, hogy én halok meg érte. Nekem szolgálni kellett, hogy az otthont pótoljam. Kellott az édesanyám tartozásaiba, mert ő egy kétszobás szép házacskát épített, és abba minden erejét és az anyémet belerakta – és ruhára nem telt. Mikor sírva kértem, hogy hát már ideje, hogy szépen járjak, a felelet az volt, hogy „én neveltelek, s hozzá még egyedül”. Akkor magamba’ elátkoztam születésemet, gyermekéveimet, melyet rongyokba’ töltöttem. Mindig az volt a vágyam, legyen nekem is szép ruhám, mint másnak.

Vigasztaltam magam: majd ha nagy leszek, dolgozok, nekem is lesz szép ruhám. Most nagy vagyok, keresek, most újra csak a szegénység... Nem szolgálok, megyek dolgozni, több fizetésre!

Beiratkoztam, hogy vasúti munkáslány leszek. Tizenöt éves vagyok, de csak húszéves lányt alkalmaznak – jól van, hát leszek húszéves. Behunyták munkaadóim a szemüket, és mint húszéves lány rúgtam a pályakocsit, a kilométereket, hogy sokat keressek s szép ruhát vegyek. Mikor kilenc hónapig egyfolytában dolgoztam, minden hónapban a fizetésem hazaadtam, kértem édes anyókám, vegyünk ruhát. Kifizetett könnyen: „Miből? Mikor én tartottalak, megetted.” Akkor újra szolgálni mentem, hogy ne egyek – s akkor meg az volt, hogy kevés a kereset.

Akkor elmentem, fölkerestem ötödik faluban az apámat, és ő két-három öltöző gyönyörű ruhával ajándékozott meg, és kért, hogy maradjak nála, mert az anyám nem fordít rám semmi gondot. Mindent a nagyobb testvéremre áldoz és a házra. El is hittem, tudtam én azt úgylis, de célzott az apám, hogy most már nagylánysorba' vagyok, és milyen gazdag fiú érdeklődik utánam.

S akkor minél gyorsabban hazajöttem a szegénységbe, mert éreztem, hogy én csak övele tudok boldog lenni, az én hajdani iskolatársammal. S a múlt egészen megszépült, s a jövő gyönyörűnek ígérkezett. Mert ha nem is sűrűn, de mégiscsak találkoztunk, és már ő nem is titkolta, hogy szeret, s én elfelejtettem a szegénységet. Mert minden este ablakom előtt, vagyis házunk előtt dalolhatta, hogy: „Nem látok, nem hallok, / rabod lettem szentem, / piros arcú, göndör hajú / szép kedvesem.” S mikor vasárnap a bál után összepöröltünk, akkor csak énekelt, dalba' adta tudtomra, hogy szeret: „Beográdba' nem tudják a nevemet, / nevemet, de nevemet, / majd megtudják, hogyha katona leszek, / hogyha katona leszek, / az én nevem török szegfű, liliom, / liliom, de liliom, / ha meghalok, kinyílik a síromon, / síromon, de síromon.” Másodszor az ismétlést mindig így dalolta: „Kedves babám, kialhatod magadat, / magadat, de magadat, / nem verem ki szemedből az álmodat, / álmodat, de álmodat.”

Akkor már tudtam, hogy neki sincs rajtam kívül, akit jobban szeretne. Ha némelykor el is ment más lányhoz, de én biztos voltam,

•

hogy én vagyok az első a többi közt. Már nem volt titok, hogy járunk együtt. Az ő szülői is tudták, viszont nálunk bejárt a házunkba. Édesanyám naponta tartotta a prédikációit, hogy vigyázzak magamra, a testvérek, a szomszédok példákkal álltak elő, holott mi még nem is beszéltünk nemi életről. Sőt nem is akartam hallani, ideges lettem, s a szégyen pírja égette arcom, mikor attól féltnek, amiről én még nem is álmodtam. Azt gondoltam, a mi szerelmünk örök időnkig csak ártatlan szerelem lesz – de a sors egészen ellenem esküdt. Hiába szerettük egymást, és egymás társaságát kerestük, ha a szülők belekontárkodtak.

Először is nem egy vallásunk volt: én római katolikus, és ő református. És én az ő kedvéért minden vasárnap elszöktem az ő templomába. Őérte, csak egyedül érte. Nem sokat tudtam volna mondani, mit hallottam, mikor minden gondolatom az övé volt: ott van-e, lát-e, és hol találkozunk. Persze ő a parkon kívül mindig várt. Együtt kísértünk a temetőbe, hogy kettesben legyünk és beszélgessünk. Százféleképpen elterveztük a jövőt, mind rózsás volt – de hazamenni félttem: tudtam, hogy újra szidást kapok, mert nem a mi templomunkban voltam. Meg is kaptam érte, hogy még nem vagyok a felesége, s máris taposom a családunkat. S mikor már nem tudtam védni magam, elszóltam magam, hogy bárhova jártam, úgysem értettem semmit, mert a gondolatom nem ott járt; és attól a naptól édesanyám örként kísért, hogy vigyázzon rám – és mi még a csókokig sem jutottunk. Ő csókolgatta hajam, arcom, kezem, ahol találtatott, de tőlem nem követelte a csókot; és én így nagyon boldog voltam, mikor tudtam, hogy ketten egyedül vagyunk, s ő szeret, és én viszonzszeretem. S már titkolni kellett szerelmünket, mert szüleink veszekedtek.

Közbe' tizenhét éves lettem, és már a barátnőim közül többen férjhez mentek. Mi csak nevtük az ő szerelmüket, mert a mienket többre tartottuk. A szülők meg csak veszekedtek, egyik is, másik is tiltani kezdett. Én se törődtem, ő se törődött [vele], de egyszer mégis elmondta: ha minden hajam szálán arany fityeg, akkor se kellek házukhoz, ha katolikus maradok!

Hát mi vagyok én, hát ki is vagyok én, ha már ennyire bánatnak – és még ő mondja az újságot? Elkeseredtem. Elfelejtettem mindent,

mindent, ami addig történt, és nagyon fájón, de kijelentettem, hogy ha más hibát nem találnak bennem, akkor csak menjen más kislányhoz, aki hajlandó lesz még esküvő előtt az ő szavukra hallgatni, és soha-soha ne jöjjön többet felénk.

A szavak, a végzetes szavak elszálltak, és mindketten dermedten, megkövülten álltunk ott. Hát igazuk volt szüleimnek, mikor lassan, csigatempóval nyitották fel szemeimet. „Ha szeretnél, nem így beszélnél. Három éve járok utánad, és még csókot sem kértem tőled.” „Nem, nem szeretted soha, csak incselkedted vélem. Én, vak, bolond, hogy én erre nem jöttem rá!” „De most követelem, csókolj meg, és neked hiszek. Egyetlenegyszer, úgy szívből igazán.” „Most kéred, mikor köztünk mindennek vége, elmúltak a legszebb álmok, elmúlt minden szerelem? Feloldlak szavad alól, többet nem köt össze semmi és senki. Kerülj ki messzire, ha látsz, én is úgy teszek. Keres másikat, százat. Százat, ezret – de én azok közt nem leszek!”

Vártam, tudtam, hogy eljön ez a perc, mert mindig éreztem, hogy van egy szakadék kettőnk közt: a szegénységem. „Ne gondold, hogy a szüleid a vallást nézik, nem, nem az a baj, máshol keresd! Gazdag családba szegény leány nem kell. Hogy is voltam olyan hiszékeny, s elhitettem magammal, hogy én magamért kellek! Fogadj szót nekik! Eddig még gyermekek voltunk, nem törődtek velünk. S most, hogy lássák, hogy összetartunk, most ijedtek meg, hogy szegény lány kerül a családba. Most menj, légy jó fiú, hogy én szerettelek. Sosem kérdezted, de most tudd meg, nem szeretlek, és meg sem is csókollak. Le is út, fel is út!”

Azzal a kaput az orra előtt becsuktam, bementem, magamra zártam az ajtót, sírtam, sírtam – míg el nem aludtam. Idő múltán anyám jött meg, és akkor ő kezdte rá a mondókát. „Ne búsuljon – mondtam csendesen –, nem fogok se beszélni, sem találkozni véle, boldogok lehetnek mind... Csak én nem leszek az.” Akkor meg az volt a baj anyám szemében, hogy biztos rossz fát tettem a tűzre, s azért elhagyott. Bármit mondtam, nem volt igaz, nem hitte a bánatom. Egyedül maradtam, nem volt kinek elsírjam bánatom.

Akkor lettem kétarcúvá. Nappal a vidámság, a nóta, beleöltem magam a nóta, a dalok tanulásába, egyiket a másik után kutattam,

kerestem az új nótákat, vidáman énekeltem, más beszédtemám nem akadt, és én lettem a falunk első lánya. Versenyeztek a kezemért gazdagok, szegények, sőt még más falukból is. Akkor már biztos voltam, hogy falu szépje vagyok. Kis tükörömön kívül mindenki beszélte – de a kis tükör bánatos, síró szemeket mutatott.

Sokat sírtam, ha egyedül voltam, de abban volt részem, mert anyám nagyon szerette a falut, s rám többet nem kellett vigyázni, mert nem álltam szóba egy legénnyel se. Mikor kérdezte anyám: mikor választasz? – hát semmikor. Ő sem kell, s más sem kell. Megijedett az anyám, hogy a nyakán maradok, vénlány leszek, akármilyen alkalmon kapott. De csak az anyám. Én meg csak kosaraztam ki sorban a kérőket, hogy nekem még ruhám sincs. De nem is törődött se az anyám, se senki, hogy van-e ruhám, csak hogy a tizenhetet betöltöttem, és a közmondást százszor ismételte, hogy tizennégytől tizenhatig pi-pi-pi, tizenhattól tizennyolcig ki-ki-ki, tizennyolctól húszig akárki – hogy nekem jó lesz akárki, s hogy engem majd elvesz akárki. S hónapok teltek, s mi kerültük egymást, mintha sohse láttuk volna. De a sors másként akarta...

Egy vasárnap délután lehetetlen volt a találkozást elkerülni: mellette kellett elmennem sok hónap után, és ő állt, így hát nekem kellett köszöntenem, hogy „Jó napot!”, és ő felelt: „Jobbat, mint eddig volt.” És mikor a vasárnapi tánc megkezdődött, ki volt az első táncos pár? Odajött, fölkért, és táncoltunk, mintha minden a legnagyobb rendben lett volna. Senki nem volt olyan boldog! Még azt se hánytuk egymás szemére, hogy mással táncoltunk, s hogy egymásra sem néztünk. De ő kezdett cigarettázni, ez meg nekem csoda volt. Kérdem, mért cigarettázik. Ő ígérte, hogy míg békében leszünk, nem fog többé. Be is tartotta a szavát, és szépen kibékültünk.

De azután ő is más lett, meg én is. Ritka estén, hogy ne veszedjünk, összevesztünk, hogy holnap kibéküljünk, mindennapos veszekedés. Követelőző lett. Csókot kért, csak egyetlent. Hát, gondoltam: nappal? Hát estére eljön, hát megsókolom: nincs abban semmi rossz. Nem akartam rossz lenni, mindig fülemben voltak az intő szavak: vigyázz magadra! Addig-addig, míg sok kérésre megsókoltam, és beszaladtam, otthagytam a kiskapuban. Másnap

– a selyemgyárban dolgoztam – nem mertem senki szemébe nézni, éreztem s úgy tudtam, hogy az arcomról leolvassák, és olyan zavart volt a viselkedésem, hogy hátam mögött megjegyzéseket tettek. Én nem tudtam védekezni, és azt gondoltam, hogy most újra vége, nem fog többet eljönni.

Másik este még korábban jött, és csak úgy hízott a pirulásomon. Kikacagott, butának mondott, és én rettentő árvának éreztem magam. Nekem senkim nincs, aki megért. Ahelyett, hogy ne is szólt volna róla, hát rákezdte, hogy páros csók a legszebb a világon – s akkor elvesztettem a bizalmamat iránta, és hazugnak hittem, mikor sok estéken könyörgött egyetlen csókért, s hogy többé nem követel, csak egyszer, s mikor megtörtént, párjával kérte... Úgy a félüton nem lehet megállni: ha nem csókolom meg, elárul az anyámnak –, azt meg világ kinciséért sem akartam, mert nálunk a csók úgy járt, mint a fehér holló: inkább soha, mint egyszer.

Soha nem csókolt engem senki a családban, nem hallottam én, hogy „szeretlek, gyermekem”, pedig édesanyám jó volt, s szeretett is a maga módján. De nem csókolt meg soha, csak én őt, ha apámtól hazajöttem; s ő akkor is hideg volt. Nem tanított szeretni. Apámmal volt mindig fölakadva, apám viszont őt hibáztatta. Nem tudtam eldönteni, ki a hibás, csak azt éreztem és tudtam, hogy egyik nevel gépiesen, hogy a világ lássa, hogy nem dobta el törvénytelen gyermeket, a másik ruházott, hogy lássa a világ, hogy gondja van rám. De csak ha egy hétig bár ott voltam, de szeretetet sehol sem éreztem, csak mind a kettőnek a prédikációját végighallgatni... S akkor esküvel fogadtam magamnak, hogy soha törvénytelen házasságot nem kötök. Azt hangoztatta mind a kettő, hogy azért nem maradtak együtt. De bármiért is, én ittam a keserű pohárt, egy csöppig, helyettük.

Szeretni csak egy legény tanított, és én nem hittem neki. Szülők tiltottak, és hogy higgyek neki, nem beszélt, sem nem kért, ahogy végre négyévi udvarlás után, hogy még egy lépést tegyünk, hanem megelégedett csókjaimmal, mert nem akartak a házassági szerződésnek mindaddig aláírni, míg át nem állok az ő vallásukra. Arra meg én nem voltam hajlandó. És így a napok múltak, és mi megfogadtuk, ha nagykorú lesz, katonáéktól hazajön, akkor a szülők beleegyezése

•

nélkül is megesküszünk. De ekkor már nem tudtak semmit kitalálni, hogy mi a boldogságunkból egy csöppet is átengedjünk másnak. Mi tudtuk mindketten, hogy nem válunk, vagyis el nem maradunk egymástól. Nem láttuk, legalábbis én nem hittem, hogy a felesége nem leszek, amire vágytam. Ezer szép álmot szőttem, de mind kiszínezve rózsákkal, boldogsággal. Nem láttam a felhőt, mely mind a kettőnket ért, s amely felhő felhő maradt mind a mai napig.

Az utolsó napokat, azt, azt nem lehet tollal leírni, azt csak aki keresztülélte, csak az érti meg. És az én, a szerencsétlen voltam, aki esküt tett valamire, amit később ezerszer megbánt, de akkor már késő volt: hogy nem megyek esküvetlen férjhez, mert szüleim is így éltek valameddig, és én anyám nevét viseltem. És jobb körökben az orromra vették, hogy törvénytelen vagyok.

Úgy pünkösöd táján összeszólalkozott egy barátjával. Az ő titkuk maradt a veszekedés tárgya; valami azért mégis kiszivárgott, de nem volt a kedvemre, mert a veszekedésben az én nevem is szerepelt. És attól a perctől minden este csak azt kezdte és végezte, hogy ha nem leszek törvénytelen felesége, akkor nézzem meg az ő szép fehér karját – az a barátja késének hízott olyan szépre. A szülei nem engedték a törvényes házasságot, én meg hallani se akartam másképp. Lázálomnak hittem, nem komolyra, egyszerűen kinevettem az érveléseivel, de ő nem tágitott. Már csak azzal kezdte beszélgetéseinket: ha úgy akarom, hogy éljen, akkor legyen felesége. Hogy tudtam volna egy küszöböt átlépni, mikor tudtam, hogy tiltnak! Ez még gondolatnak is rossz volt. Ő meg csak egyre: ha őt megölik – s őt megölik, higgyem el –, én megmenthetem, mert akkor együtt otthon leszünk, sehova nem járunk, és nem lesz alkalma a másiknak végrehajtani ígéretét. És hogy mi milyen boldogok leszünk... És úgy lesz, ahogy előre elterveztük: ha katonáéktól hazajön, megtartjuk az esküvőt. Én meg halogattam a férjhez menést máról holnapra, hitegettem: gondoltam, elmúlik a rémlátása, s a szülei is egyszer beleegyeznek, és én akkor nagyon boldog leszek, hisz azé leszek, akit az életemben legjobban szerettem.

1930 pünkösöd első napja, egész délután nem találkoztunk. Nagyon hosszú napom volt, nem győztem az estét várni. Valami úgy, de úgy sügött valamit, olyan nyugtalanul vártam. Gyönyörű,

holdvilágos este lett, és én oly nyugtalanul vártam, hogy a holdvilágos estén a kiskertem virágaihoz bujdosom, velük vártam, azt gondoltam, jobban telik az idő. Különben félni szoktam este kint, de most nem is jutott eszembe a félés. Mikor [a] kiskapunk nyílt, megismertem a lépéseit, és odahívtam a virágaim közé. És nagyon megkönnyebbültem, hogy láttam. De ő nem örült virágaimnak, csak hogy ma jött utoljára hozzám: holnap este a bálból, ha szépen nem akarok hozzájuk menni, akkor csúnyán, erővel elvisz. Én ráhagytam, beszélje ki magát, de nagyon nyugtalan volt, és élni akart, és nagyon kért, hogy hallgassam meg. Én meghallgattam és ráhagytam. Mikor indult haza, újra lelkemre kötötte, hogy holnap a bálra úgy öltözzek, hogy másnap az ő házuknál ne érezzem rosszul magam. És én azt is ráhagytam. De egy percre se vettem komolyra a dolgot.

Elköszönt. Én, amit sohse tettem, addig néztem utána, míg látszott a szép, holdas estén. Szinte sajnáltam, hogy válik valakinek rögeszméjévé egy kis összeszólalkozás. Beszaladtam, és percen belül ágyban voltam, és újra szőttem rózsás álmaimat ébren.

Öt perc sem telt el, kopognak az ablakon. Anyám kinyitja az ablakot: két férfi. Egyik öregebb, másik egy legény. Kérdik anyámtól, volt-e ma este itt Jani. „Volt, most ment haza, nincs öt perce.” „Hát akkor a lánya, ha élve akarja látni, rögtön jöjjön oda, mert megszúrta késsel ez és ez.” Én meg gondoltam, hogy úgysem igaz! De mikor az anyám kijelentette, hogy ő is akarja látni, és hogy együtt megyünk, akkor kezdett az eszem működni, hogy talán mégis igaz.

Átöltöztem nappali ruhámba, és szépen négyen, lassan bementünk abba a házba, ahol nem örült nekem rajta kívül senki. Mikor az ajtót kinyitottam, ő az ágyban feküdt. Látásomra – legalábbis én azt hittem – felugrott, és kihányta a vérét. De az orvos is velem együtt lépett be, s engem a másik szobába vittek, míg el nem ment az orvos. Jeget, homokzsákot rendelt a gyomrára, kockacukrot és feketekávét enni, de ő nem kért semmit. S az orvos elment, s lassan az összegyűlt nép is hazasorakozott; csak én maradtam a betegágy mellett. A rokonság és a szomszédok bementek a szobába eldönteni a történeteket – és engem férjhez adni máshoz... Tudtomon kívül vagy tudtunkon kívül.

•

Egyikünk sem tudta, hogy milyen közel van a halál. Mi csak beszélgettünk ketten csendesen. Én voltam az egyetlen, kinek elmondtam szóról szóra a történeteket hajnali három óráig, s akkor elhallgatott. S mikor csend lett, kijöttek a szomszéd szobából. Anyja egyik ájulásból a másikba esett, a nénje is szívbajt kapott, egyedül az apa tudott magának parancsolni. Anyám is készült haza. Elköszöntünk szépen a családtól is. Mikor indultunk, megszólalt a fiú, és nagyon szépen kért, hogy aznap délután két órára újra jöjjenek el, mert ha mellette vagyok, nem fáj sehol sem; és nem fogad el senkitől egy csepp vizet sem, csak tőlem. Mindenki füle hallatára! És én megígértem, hogy odajövök, és hazajöttünk hárman: az unokaöccse, kinek szavát vették, hogy szépen oltárhoz vezet a bátyja helyett, hogy ne kerüljek idegen családba.

És én még csak nem is sejtettem, hogy milyen rútul beszennyezték az én szerelmemet. Kettőn áll a vásár! Én csak őt szerettem, s ő még élt. Nem is beszélt se anyám, sem a fiú semmit róla. Eladott az anyám, mint egy lovat. Mindegy volt neki, csak ne maradjak vénlánynak.

Reggel nyolcra hívtak a község házához, hogy mit tudok a gyilkosságról, s hogy ismerem-e egyiket is, a másikat is; mert a gyilkos fiú önként jelentkezett. És a további tárgyalásoktól megkíméltek. Két óra helyett tízkor már ott voltam. És az orvos is újra jött, és beutalta a kórházba. És ő kijelentette, hogy csak akkor megy, ha én beleegyezem. Nem volt szavam. Mit mondhattam volna? Apja, anyja ott állnak sírva, hogy beszéljem rá, s hogy ott meggyógyul, és én próbáltam rábeszélni, hogy fogadjon szót. „Ha te akarod, hogy menjek, megyek, rád bízom az életem.” És akkor tudták meg a szülők, hogy mit jelentek én a fiuk életében...

És két órákor lehunyta szemét, és egyetlen jaj, egyetlen nyögés nélkül meghalt.

Meghalt, meghaltam vele együtt én is. Mindent, mindent eltemettem vele: álmat, szerelmet, boldogságot, örömet. Maradtam egy élő halott, egy akarat nélküli báb, akit amerre hajlít a szél, arra hajlik. Hazamentem. Nincs nekem már mit keresnem abba' a házban. Lement az én napom. Az életet meg sem kezdtem, s máris elveszttem. Nem szóltam senkihez, hozzám se senki, hagytak sírni. Sirassam el, s aztán vége.

Másnap üzent, [a] temetés napján az anyja, hogy vettek koszorút, s hogy legyek a halott menyasszonya, és hogy vigyem a temetőig a halott vőlegény bokrétáját. Két órákor a temetés. A holttest az udvarba', három-négy orvos mindenki szeme láttára boncolta. Mindenki nézte – még a fákra is felmásztak –, csak én nem. Borzasztó volt tudni is, nemhogy látni egy halottat meztelen szabdalni, hát én nem bírtam még a házukhoz se menni.

Kész lett a boncolás, az orvosok autóval visszamentek. Megkon-
dult a harang, értem jöttek újra, fejemre a menyasszonyi koszorút,
nagy, göndör hajam kifonták. Sötétkék volt a gyászruhám, és két
koszorúslányomé. Karon fogtak, mentünk a koporsó előtt hárman,
én vittem a vőlegénykalapot a bokrétával. Szívem majd megszakadt,
de sírni nem volt szabad. Ha egy könnyet látnak a szememben,
kiveszik mind a két szemem. Hát nem tudom, hogy nekem férjhez
kell mennem, és majd ne hányják szememre.

Végre kiértünk a temetőbe. Ezer szem nézett, és én alig tudtam
lépni, ha nincs a két koszorúslány, aki szóval is, tettel is vigyáztak,
erősen tartva, hogy el ne essek. A koporsót leeresztették a sírba,
és [a] kalapot a bokrétával együtt a koporsóra dobtam. Örök[re]
elbúcsúztam tőle magamban, mert soha többet a sírjához nem volt
szabad mennem. És én, a halott menyasszonya úgy éreztem, hogy
– medvének vagyok öltözve. Most jó vagyok, senki nem kérdi, mi
vagyok, csak néz, néz mindenki, én vagyok a központ, [a] halott
menyasszonya...

S most, harminc év után hull a könnyem, s megírom szerelmem tra-
gédiáját.

Újra és újra átérzem azokat a perceket, mikor vezetik a sírhoz,
mint halottmenyasszonyt.

Hát muszáj volt nekem olyan önfejtű legyek? Mért nem szöktem
el? Száz más elszökött és boldog lett. Én meg betartottam a szavam,
és boldogtalan lettem. Úgy ítélje el a világ, mit is kellett volna ten-
nem. Azóta sem tudtam eldönteni, mert utólag akárhogy gondoltam,
úgyis késő volt. Vége volt.

Csak a bánatnak nem lesz vége, csak majd akkor, ha az én ko-
porsómra is hull a göröngy.